

DOI 10.18524/2304-1587.2019.1(34).166784
УДК 347.41

Є. О. Рябоконт

кандидат юридичних наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра цивільного права
вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна

ПЕРЕВЕДЕННЯ БОРГУ ЯК ПІДСТАВА СИНГУЛЯРНОГО ПРАВОНАСТУПНИЦТВА ЗА ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ

У статті досліджуються питання, пов'язані з визначенням правової природи та особливостей відносин, що виникають при переході обов'язків боржника у зобов'язаннях до інших осіб. Переведення боргу розглядається як одна із підстав заміни боржника та правонаступництва. Вивчається зарубіжний досвід правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Ключові слова: переведення боргу, сингулярне правонаступництво, підстави сингулярного правонаступництва, заміна боржника у зобов'язанні, зобов'язання.

Постановка проблеми. Однією з істотних особливостей зобов'язальних правовідносин є можливість заміни як сторони зобов'язання в цілому, так і суб'єктів окремих прав та обов'язків, що входять до змісту зазначених правовідносин. Тому у зобов'язанні суб'єктивним обов'язкам (так само як і правам) властива «динамічність», що передбачає можливість заміни суб'єкта обов'язку в зобов'язальному правовідношенні в порядку похідного переходу обов'язку попереднього носія до нового учасника правовідносин (правонаступництва).

Центральною нормою, яка регламентує заміну боржника у зобов'язанні, вважається ст. 520 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), згідно з якою боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою (переведення боргу) лише за згодою кредитора, якщо інше не передбачено законом. Одним з основних питань, які стоять перед вітчизняною наукою цивільного права та правозастосовною практикою, є визначення **правової природи переведення боргу**. Складнощі, що виникають при його вирішенні, викликані недосконалістю редакції ст. 520 ЦК України, яка під переведенням боргу розуміє «заміну боржника іншою особою за згодою кредитора».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової природи переведення боргу у зобов'язаннях розглядалися М. М. Агарковим, В. А. Беловим, В. І. Касапом, С. Дж. Міграновим, В. І. Пушаєм, І. П. Смілянець, С. К. Соломінім, Н. Г. Соломіною та іншими авторами.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є визначення правової природи та особливостей переведення боргу як підстави сингулярного правонаступництва за зобов'язаннями.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи розміщення статті 520 ЦК України у Розділі І «Загальні положення про зобов'язання» Книги п'ятої «Зобов'язальне право», може скластися враження, що заміна боржника і переведення боргу є тотожними поняттями. Можливість такого висновку посилюється також відсутністю уніфікованої норми (яка б містила докладний перелік підстав заміни боржника), аналогічної ст. 512 ЦК України, що визначає підстави заміни кредитора у зобов'язанні. Очевидно, саме зазначений недолік ст. 520 ЦК України вводить в оману деяких авторів, які посилаються на ідентичність понять «заміна боржника» та «переведення боргу» [28, с. 65-66; 8, с. 497].

Проте очевидно, що переведення боргу є лише однією з кількох можливих підстав заміни боржника. З аналізу чинного законодавства випливає, що боржник може бути замінений і в інших випадках, передбачених законом, – при спадкуванні, реорганізації юридичної особи, виділі, переході обов'язків за договорами (ст. ст. 1216, 1218, 106-109, ч. 1 ст. 770, 814 ЦК України).

За цивільно-правовою природою, переведення боргу є **договором, укладеним між попереднім і новим боржниками за згодою кредитора**. Висновок про договірний характер переведення боргу випливає, по-перше, із загальних положень ЦК України щодо підстав виникнення, зміни та припинення цивільних прав та обов'язків (правовідносин). У пункті 1 ч. 2 ст. 11 ЦК України серед найбільш поширених юридичних фактів наведені договори й інші правочини. Правочин є дією особи, спрямованою на настання цивільно-правових наслідків, – набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 202 ЦК України). Центральним критерієм класифікації правочинів закон називає кількість його сторін. За даним критерієм правочини поділяються на односторонні, дво- і багатосторонні (договори) (ч. 2 ст. 202 ЦК України). Боржник-правопередник і боржник- правонаступник – самостійні та необхідні фігури в договорі про переведення боргу: перший висловлює свій намір про передачу свого боргового обов'язку другому, внаслідок чого вибуває із правовідносин з кредитором (у разі схвалення кредитором переведення боргу), у той час як другий погоджується в силу певних обставин, які можуть бути зазначені в договорі (виплата йому винагороди попереднім боржником) або перебувати за його межами (необхідність розрахуватися за надані йому першим боржником товари, роботи, послуги, інше майно за іншим зобов'язанням, товариські, родинні відносини тощо), замінити його в зобов'язальних правовідносинах з кредитором. Оскільки для укладення правочину про переведення боргу необхідне самостійне волевиявлення і попереднього, і нового боржників, останні об'єктивно повинні наділятися самостійними правами та обов'язками у такому правочині, тобто кожен із цих суб'єктів має статус сторони договору.

По-друге, саме договірна форма регулювання переведення боргу дозволяє підкреслити правонаступницький характер даних правовідносин

і відмежувати їх від тих випадків, коли виконання зобов'язання замість боржника здійснює третя особа (ст. 528 ЦК України), або новий боржник бажає вступити у зобов'язання поряд з первісним боржником. За змістом ч. 1 ст. 528 ЦК України боржник може покласти виконання свого обов'язку (за винятком обов'язку, який має особистий характер і повинен бути виконаний самим боржником) на третю особу. У результаті цих дій третя особа не набуває статусу правонаступника боржника, оскільки останній не вибуває із зобов'язання і залишається відповідальним перед кредитором за невиконання або неналежне виконання третьою особою (ч. 2 ст. 528 ЦК України).

Відсутнє правонаступництво у борговому зобов'язанні й у випадку здійснення задоволення вимоги кредитором іншою особою без згоди боржника. Відповідне суб'єктивне право третьої особи закріплено у ч. 3 ст. 528 ЦК України і має на меті усунення небезпеки втрати нею прав на майно боржника (право оренди, право застави тощо). Третя особа не замінює боржника у зобов'язанні, а лише набуває право на задоволення вимоги кредитора, а отже, і право вимагати від кредитора прийняття її виконання. При цьому первісний боржник повністю зберігає свій статус у зобов'язанні, йому не забороняється виконувати зобов'язання, а невиконання або неналежне виконання третьою особою зобов'язання так само означатиме покладення відповідальності на боржника. Правовий статус третьої особи є вужчим, ніж статус договірної боржника- правонаступника: не стаючи новою стороною зобов'язання, третя особа не матиме і прав висувати проти вимог кредитора заперечення, що ґрунтуються на відносинах між кредитором і первісним боржником. Водночас подальший розвиток таких правовідносин може створювати правонаступництво, проте вже не на стороні боржника, а на стороні кредитора, оскільки до третьої особи, яка належним чином виконала зобов'язання попереднього боржника, переходять права кредитора за зобов'язанням у силу прямої вказівки ч. 3 ст. 528 ЦК України (суброгація).

У цілому, норма ч. 3 ст. 528 ЦК України вказує на наявність своєрідних зобов'язальних правовідносин, зміст яких хоча і полягає у приєднанні до зобов'язання нового боржника, але не породжує множинності боржників у зобов'язанні. Кожен з останніх зберігає свій автономний статус у зобов'язанні, що унеможливорює виникнення між ними солідарного обов'язку.

Зміна у зобов'язальних правовідносинах може відбуватися й у результаті приєднання до пасивної сторони зобов'язання нового боржника, який погоджується стати співборжником у певній частці зобов'язання (у цьому разі виникає правонаступництво в частині боргу), відповідати субсидіарно або солідарно з існуючим боржником. Подібні зобов'язання не суперечать ЦК України, впливають з окремих його норм, проте не узагальнені єдиним положенням, яке б було спрямоване на регулювання випадків такої зміни. Натомість у правопорядках європейських держав напрацьовано чимало форм зміни пасивної сторони зобов'язання. Наприклад, ст. III.-5:202 Проекту спільної системи підходів (DCFR) [38] передбачає як класичну заміну попереднього боржника правонаступником, так і встановлення субсидіарного зобов'язання попереднього боржника у випадку невиконання новим (неповна заміна боржника) або приєднання до оригінального боржника нового, які відповідають разом як солідарні співборжники. У ст. 9.2.5 Принципів УНІДРУА (ред. 2016 р.) [39] встановлюється можливість

кредитора: повністю звільнити попереднього боржника від зобов'язання; зберегти за собою право на пред'явлення вимоги, якщо новий боржник не виконує зобов'язання належним чином; в інших випадках первісний і новий боржники несуть перед кредитором солідарну відповідальність. У другому та третьому випадках, при паралельному вступі у зобов'язання нового боржника (боржників), не відбувається заміщення попереднього боржника новим, тому такі факти, на відміну від переведення боргу, не тягнуть за собою правонаступництва.

По-третє, опосередкована вказівка на втілення відносин з переведення боргу саме у форму договору міститься і в ЦК України, який у питанні форми правочину про заміну боржника у зобов'язанні відсилає до положень ст. 513, присвяченої формі заміни активної сторони у зобов'язанні – кредитора. Частина 1 ст. 513 ЦК України встановлює, що правочин про заміну кредитора у зобов'язанні вчиняється у такій самій формі, що і правочин, на підставі якого виникло зобов'язання, право вимоги за яким передається новому кредитору. Безпосередньо правочин відступлення кредитором своїх прав здійснюється шляхом передачі прав іншій особі на підставі правочину (п. 1 ч. 1 ст. 512 ЦК України).

Висновок про договірний характер переведення боргу підтверджується і судовою практикою. При вирішенні спорів, пов'язаних із кваліфікацією правовідносин між сторонами, які ґрунтуються на переведенні боргу, суди спираються саме на їх договірний характер. Відсутність договору не дозволяє застосовувати до спірних правовідносин норми про переведення боргу.

Прикладом можуть послужити матеріали такої справи. Після укладення договору позики виявилось, що позичальник неспроможний його виконати. З метою виконання договірного обов'язку позичальника зобов'язання щодо погашення боргу взяла на себе його мати, про що надала позикодавцеві відповідну розписку. Справа за позовом кредитора про визнання договору про переведення боргу дійсним та стягнення з матері боржника грошових коштів (боргу) за рахунок належного їй майна (квартири) розглядалася судами неодноразово. При частковому задоволенні позову судами першої та апеляційної інстанцій було зроблено висновок, що оскільки мати боржника взяла на себе обов'язок погасити борг сина в сумі 25,000 доларів США, остання замінила свого сина у зобов'язанні, що не вимагає визнання дійсним договору про переведення боргу. Надаючи оцінку спірним правовідносинам, Верховний Суд (далі за текстом – ВС) послався на те, що за змістом ст. ст. 520, 521 ЦК України переведення боргу здійснюється на підставі вчинення двостороннього правочину між новим і первісним боржниками, який має бути укладений у такій самій формі, що і правочин, на підставі якого виникло зобов'язання, з наданням кредитором згоди на переведення. Розписка боржника в розумінні ч. 2 ст. 1047 ЦК України не є формою договору, а може підтверджувати укладення договору позики, бути заміником письмової форми даного договору. Відповідно, оскільки розписка не може бути кваліфікована як договір про переведення боргу, ВС скасував оскаржені рішення й ухвалив нове рішення, яким у задоволенні позову про визнання договору переведення дійсним та стягнення грошових коштів відмовив [16].

В іншому випадку після укладення договору позики дружина позичальника видала розписку, якою визнала суму боргу і зобов'язалася погасити борг з 15%-ю надбавкою протягом одного року. Позикодавець вимагав

стягнути борг саме з дружини позичальника, аргументуючи свої вимоги тим, що вона стала новим боржником шляхом укладення договору про переведення боргу. Справа стала предметом кількох судових розглядів. Скасовуючи рішення суду апеляційної інстанції, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі за текстом – ВССУ) вказав на обов'язковість існування письмового договору про переведення боргу, якого позивач суду не надав. Розписка дружини боржника не може привітнюватися до договору про переведення боргу, оскільки є одностороннім правочином – документом, який видається боржником кредитором за договором позики, підтверджуючи як факт його укладення, так і його зміст (умови договору) [32]. Судовій практиці відомі аналогічні випадки, коли підставою невизнання юридичного факту переведення боргу судами називалася саме відсутність договору (двостороннього правочину) про переведення боргу, який не може замінюватися розпискою або іншими односторонніми діями особи, яка бажає прийняти на себе чужий борг [19].

Викладене не дозволяє підтримати позицію, згідно з якою стверджується, що «переведення боргового обов'язку може відбуватися як в порядку універсального, так і сингулярного правонаступництва, як на підставі закону, так і на підставі угоди. Так, відносинам спадкового наступництва відомий випадок переходу боргових обов'язків в силу закону: ... спадкоємці, які прийняли спадщину, одержують не тільки майно, але і ... борги, тобто автоматично заміщують спадкодавця у зобов'язальних правовідносинах, у яких він був боржником» [13, с. 143]. Насправді, у відносинах спадкування може йти мова про заміну боржника або перехід обов'язків померлого боржника до його спадкоємців, проте аж ніяк не про переведення боргу, яке ґрунтується на договорі *intervivos* та породжує сингулярне правонаступництво. Аналогічні міркування викликає думка В. І. Пушая, який, розглядаючи обмеження переведення боргу, наводить норму ст. 1231 ЦК України, за змістом якої боржник у зобов'язаннях щодо відшкодування моральної шкоди, сплати неустойки не може бути замінений у порядку спадкового правонаступництва, крім випадків, коли за життя спадкодавця судом було прийнято рішення про відшкодування моральної шкоди або про стягнення неустойки [18, с. 157].

Таким чином, будучи однією з цивільно-правових підстав заміни боржника в зобов'язанні, переведення боргу є договірним правовідношенням, що породжує сингулярне правонаступництво в обов'язках правопередника (попереднього боржника) його правонаступником (новим боржником).

У договірних правовідносинах щодо переведення боргу важливим є питання про **значення волевиявлення кредитора**. Зі змісту ст. 520 ЦК України випливає, що необхідною умовою укладення угоди про переведення боргу є згода кредитора. Таким чином, для виникнення правовідношення щодо переведення боргу обов'язковими є два юридичних факти: 1) укладення договору про переведення боргу між первісним і новим боржниками; 2) вчинення одностороннього правочину – волевиявлення кредитора первісного боржника щодо його згоди на заміну боржника шляхом переведення боргу нового боржника.

Думка про наявність юридичного складу правовідношення переведення боргу є досить популярною і підтримується багатьма цивілістами (зокрема, В. А. Беловим [2, с. 159], Ю. М. Гайдуком [3, с. 32-34], В. І. Пушаєм [18, с. 131], О. І. Масляєвим [6, с. 370], з певними застереженнями – також В.

І. Касапом [10, с. 133-138]. У той же час існують й інші точки зору. Серед останніх найбільш поширеним є погляд на договір переведення боргу як на договір тристоронній, укладений між первісним і новим боржниками та кредитором первісного боржника [9, с. 281; 13, с. 147-151; 28, с. 105]. Основна аргументація прихильників тристороннього характеру договору і включення до кола його сторін кредитора зводиться до ключового значення ролі кредитора у відносинах договірною переведення: лише сам кредитор може вирішити, чи відповідає новий боржник його уявленням щодо здатності виконати зобов'язання. С. Д. Мігранов навіть стверджує, що відсутність серед сторін договору про переведення боргу кредитора, з одночасним наданням йому права санкціонувати договір, необґрунтовано ставить кредитора над іншими учасниками, порушуючи принцип рівності цивільних правовідносин [13, с. 149].

Вбачається, що меті збереження прав кредитора при переведенні боргу цілком відповідає наділення його правом схвалити договір, укладений між первісним і новим боржниками. Якщо договір суперечить інтересам кредитора, він вправі своїм мовчанням або запереченням паралізувати зміну правовідношення, бажану для первісного та нового боржників. Основним аргументом на користь позиції про те, що договір переведення боргу укладається саме за згодою кредитора, яка переважно розглядається як односторонній правочин (одностороння дія кредитора), а не елемент договору, є безпосереднє формулювання ст. 520 ЦК України, в якій зазначається про «згоду кредитора», якою встановлюється чинність попередньої домовленості боржників про переведення боргу. Висловлюючи свою згоду на переведення боргу, кредитор тим самим не набуває правового статусу сторони договору, не стає носієм нових, додаткових для себе прав та обов'язків [18, с. 133].

Непритаманність договору переведення боргу тристороннього характеру пояснюється цілями його укладення, а також місцем кредитора в даних правовідносинах. Мета договору переведення боргу полягає в тому, щоб створити ефект правонаступництва, пов'язавши між собою дві сторони – попереднього і нового боржників. Кредитору елементарно не потрібні правомочності третьої сторони договору, оскільки його інтерес полягає в тому, щоб погодитись або не погодитись із переданням боргу та кандидатурою нового боржника. Схвалення кредитором договору усуває з правовідносин первісного боржника і натомість породжує двосторонні правовідносини аналогічного змісту між кредитором і новим боржником (правонаступником).

Незважаючи на нібито визначеність питання про значення волевиявлення кредитора при переведенні боргу, на практиці існує немала кількість тристоронніх договорів переведення боргу [17; 27]. Причому встановлення цього факту не тягне за собою недійсність договору [31; 26]. Можна припустити, що причиною збереження за такими договорами цивільно-правових наслідків є небажання судів позбавляти кредитора права вимоги, попри недотримання вимог закону про суб'єктний склад договору про переведення боргу. Парадоксально, але участь кредитора як сторони договору про переведення боргу сприймається в таких випадках як своєрідна форма надання згоди на заміну боржника. Тому вчинення тристороннього договору хоча і не ґрунтується на законодавстві та не відповідає природі договору про переведення боргу, продиктовано утилітарними потребами сторін

мінімізувати випадки оскарження правомірності заміни боржника, а також потребою проінформувати заінтересованих учасників про схвалення такої заміни кредитором.

В аспекті дослідження значення волевиявлення кредитора науковий інтерес становить питання про кваліфікацію вчиненої між боржниками домовленості до моменту схвалення її кредитором або у разі висловлення останнім незгоди із заміною боржника. На сьогодні поширеною серед науковців є позиція про те, що переведення боргу, здійснене без згоди кредитора, обов'язково призводить до недійсності договору [11, с. 18; 18, с. 144-145].

Договір переведення боргу – правочин, який підпадає під регулювання ч. 1 ст. 212 ЦК України, згідно з якою особи, які вчиняють правочин, мають право обумовити настання або зміну прав та обов'язків відкладальною обставиною, щодо якої невідомо, настане вона чи ні. І якщо стосовно того, чи може виступати відкладальною обставиною дія сторони правочину, у літературі існують сумніви [4, с. 176-179; 12, с. 220], підґрунтям яких, імовірно, є встановлення законом несприятливих наслідків для сторони, яка недобросовісно сприяла настанню умови або недобросовісно перешкоджала її настанню (частини 3, 4 ст. 212 ЦК України), то для кваліфікації в якості умови правочину поведінки третьої особи, яка не є стороною правочину, заперечень немає.

Відзначимо, що закон прямо не ставить у залежність від настання відкладальної обставини укладення правочину в цілому, а говорить про виникнення або зміну окремих прав (обов'язків). У такому випадку можна стверджувати про чинність договору переведення боргу для його сторін і до одержання згоди кредитора. Згода кредитора, як відзначав М. М. Агарков, є однією з умов дійсності договору переведення боргу у відношенні лише одного з його наслідків (заміни боржника), але не є необхідним елементом самого договору [1, с. 25-26].

Дійсно, схвалюючи переведення боргу на нового боржника, кредитор санкціонує лише одну (але центральну для нього) умову про заміну боржника; водночас його санкціонування не поширюється на інші умови договору про переведення боргу, домовленості сторін з приводу яких залишаються чинними. Чинним вважатиметься і обов'язок контрагента, з яким домовився боржник, здійснити виконання на користь кредитора. Інша справа, щоб до/без санкціонування такої заміни кредитором контрагент боржника за договором здійснюватиме виконання не як новий боржник- правонаступник, а як третя особа, на яку обов'язок виконання покладено боржником згідно зі ст. 528 ЦК України. При цьому сам боржник із зобов'язання не вибуває, адже залишається зобов'язаним перед кредитором щодо виконання обов'язку (ч. 2 ст. 528 ЦК України). Крім того, договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору (абз. 1 ч. 1 ст. 638 ЦК України), а підставою недійсності правочину закон (ч. 1 ст. 215 ЦК України) називає недодержання сторонами в момент його вчинення вимог, встановлених частинами першою-третьою, п'ятою та шостою ст. 203 ЦК України. Але оскільки кредитор не є стороною цього договору, а закон не надає згоді кредитора правовстановлювального значення у договорі, останній вважається укладеним згідно із законом з моменту досягнення домовленості між первісним боржником і особою, на яку він бажає перевести борг, з істотних умов. Законною істотною умовою є обов'язок (борг)

боржника перед кредитором, інші істотні умови погоджуються сторонами на підставі угоди (до їх числа можна віднести, наприклад, встановлення розміру, порядку та строків оплати послуг сторони, яка погодилася взяти на себе чужий борг, обов'язкове нотаріальне посвідчення договору). Тому договір, укладений між боржником і його контрагентом, вважається законним і цілком самодостатнім для регулювання відносин між сторонами, проте юридичний наслідок заміни боржника у зобов'язанні шляхом переведення боргу досягається лише з моменту одержання згоди кредитора на таке переведення.

У судовій практиці не склалося однозначної позиції з приводу того, яким чином відсутність згоди кредитора впливає на чинність договору про переведення боргу. Водночас у багатьох справах судом констатується недосягнення сторонами правових наслідків заміни боржника за відсутності згоди кредитора [21; 24; 25], наголошується на неукладеності договору саме у частині переведення боргу і відсутності підстав для звільнення первісного боржника від виконання зобов'язання перед кредитором [22; 23], але не на недійсності договору в цілому.

Наведене не дає підстав підтримати висновок про те, що договір про переведення боргу, укладений без згоди кредитора, має визнаватися недійсним.

Закон не регламентує форми, у якій надається згода кредитора на переведення боргу. Відтак, не заборонено висловлювати згоду усно або шляхом вчинення конклюдентних дій. Судовою палатою у господарських справах Верховного Суду України (далі за текстом – ВСУ) відзначено, що для заміни боржника у зобов'язанні за ст. 520 ЦК України вирішального значення набуває «не форма виразу волі кредитора, а наявність відповідної волі». При цьому застосування іншими судами ст. 520 ЦК України, у частині кваліфікації згоди кредитора виключно як одностороннього правочину, було визнано неправомірним. Відповідно, були скасовані рішення судів попередніх інстанцій, якими нікчемність договору про переведення боргу обґрунтовувалася тим, що рішення загальних зборів товариства (кредитора), яким надано згоди на заміну боржника за договором позики, не є правочином, а тому не повинно вважатися згодою кредитора [15].

Тенденція до більш гнучких форм надання кредитором згоди на переведення боргу не може не одержати схвальної оцінки, оскільки закон не встановлює жорстких рамок для вираження волевиявлення кредитора, обмежуючи його обов'язковою письмовою формою. Мають відійти в минуле і судові рішення, якими недосягнення сторонами наслідків переведення боргу пояснювалося самою по собі відсутністю письмової заяви кредитора [30], без урахування інших форм його поведінки, які могли б свідчити про його ставлення до заміни боржника та переведення боргу (насамперед, пред'явлення кредитором вимоги до нового боржника, ідентичної тій, яку він мав до первісного боржника, у тому числі й позовної, а також прийняття виконання від нового боржника [20]). Зауважимо, що ст. 521 ЦК України, на яку нерідко посилаються суди в обґрунтування необхідності одержання від кредитора письмової згоди для чинності переведення боргу, регламентує лише форму правочину щодо заміни боржника у зобов'язанні, тобто самого договору про переведення боргу, але не форми погодження кредитора на таке переведення, а тому не підлягає застосуванню у випадках, що розглядаються.

Згода кредитора на переведення боргу є юридичною дією (правочином), що може як передувати, так і слідувати за переведенням боргу. У першому випадку правові наслідки переведення боргу настають з моменту повідомлення кредитора про укладення між первісним і новим боржниками відповідного договору, у другому – з моменту одержання згоди кредитора первісним боржником.

Якщо в ЦК України прямо не передбачається (але і не заперечується) право кредитора надавати попередню згоду на переведення боргу, то для багатьох зарубіжних правових систем, яким відоме поняття переведення (передачі) боргу, такі норми є стабільними й існують не одне десятиліття (ч. 5 ст. 175 Зобов'язально-правового закону Естонії [14], ч. 2 с. 569 Цивільного кодексу Республіки Молдова [5], ч. 1 ст. 6:156 Цивільного кодексу Нідерландів [36], абз. 2. ч. 2 ст. 391 Цивільного кодексу Російської Федерації [34] (далі за текстом – ЦК РФ)).

Інший підхід закладено у законодавстві Німеччини та Угорщини, де прямо передбачено лише схвалення кредитором вже укладеного правочину про переведення боргу (§ 415 (1) Німецького Цивільного уложення [7], ст. 332 (1) Цивільного кодексу Угорщини [37]). Цивільний кодекс Ісламської Республіки Іран [35] містить припис про обов'язковість згоди кредитора на виконання зобов'язання третьою особою, але при цьому, як і ЦК України, не визначає, якою – попередньою чи наступною – може бути така згода.

Право кредитора надавати завчасну згоду на заміну боржника передбачається й уніфікованими актами європейського договірного права. Згідно з ч. (2) ст. III.-5:203 DCFR, у випадку висловлення кредитором попередньої згоди заміна боржника відбувається лише з моменту отримання кредитором повідомлення від нового боржника про укладення угоди між ним та оригінальним боржником. За ст. 9.2.4 Принципів УНІДРУА (ред. 2016 р.) кредитор може дати згоду на майбутнє; у цьому разі переведення зобов'язання набуває чинності у момент, коли кредитор одержує повідомлення про переведення, або в момент його підтвердження.

Односторонній характер згоди кредитора передбачає і його право на відкликання даної згоди. Дане право тим не менш тісно пов'язане з правовим статусом інших суб'єктів, залучених до правовідносин, – первісного і нового боржників, – а тому має розглядатися з обмеженнями, які загалом не притаманні праву особи відмовитися від вчиненого нею одностороннього правочину (ч. 1 ст. 214 ЦК України). У разі висловлення попередньої згоди на переведення боргу кредитор може зробити застереження на відкликання згоди, у протилежному випадку він позбавлений права відкликати свою згоду. Наступна згода кредитора свідчить про досягнення ефекту переведення боргу і перебування кредитора у зобов'язальному правовідношенні з новим боржником, з одночасним вибуттям із правовідношення первісного боржника, що зумовлює її безповоротність. Принциповим у цих відносинах є не те, кого із боржників має повідомити кредитор про своє схвалення (він має право повідомити і їх обох), а факт одержання повідомлення кредитора первісним боржником, адже саме він відбуває із зобов'язання. У протилежному випадку первісний боржник залишається відповідальним перед кредитором, а останній зобов'язаний прийняти від нього належне виконання.

Надання кредитором згоди на переведення боргу свідчить про заміну пасивної сторони у зобов'язанні. Договір про переведення боргу при цьому

хоча і не припиняє своєї дії, але вважається таким, що виконав свою роль як цивільно-правова підстава заміни боржника. Намагання сторін договору про переведення боргу анулювати зазначені наслідки шляхом припинення (розірвання) договору так само вимагають погодження кредитора. Відсутність згоди кредитора на розірвання договору про переведення боргу не призводить до зворотного правонаступництва і поновлення зобов'язання первісного боржника. Так, в одному з рішень ВССУ відзначив правильність правової позиції місцевого суду щодо оцінки договору про розірвання договору про переведення боргу. Суд підтвердив існування обов'язку відповідача (нового боржника за договором про переведення боргу) виконати прийняті ним на себе зобов'язання перед кредитором, оскільки договір про розірвання було укладено без згоди кредитора [33].

Зауважимо, що бурхливий розвиток зобов'язальних відносин у світовій економіці в останні десятиліття викликав до життя появу й інших форм договору про переведення боргу – договору між новим боржником і кредитором (так званого «привативного» переведення боргу), внаслідок укладення якого первісний боржник може вибувати або не вибувати з зобов'язання за своїм бажанням, або приєднання нового боржника до первісного як солідарного чи субсидіарного («кумулятивне» переведення боргу). Таке регулювання притаманне як деяким європейським кодифікаціям, узагальненням договірних прав, так і новітньому законодавству держав СНД. Наприклад, за змістом ст. 421, ч. 3 ст. 391 ЦК РФ, переведення боргу шляхом укладення договору між новим боржником і кредитором можливе у випадку здійснення усіма його сторонами підприємницької діяльності. Правові наслідки такого договору можуть полягати у покладенні солідарної відповідальності на первісного і нового боржників (це є загальним правилом), або у вибутті первісного боржника із зобов'язання, або у переході боргу до нового боржника із покладенням на первісного боржника субсидіарної відповідальності.

Не викликає жодного сумніву те, що випадки солідарної або субсидіарної відповідальності можуть бути віднесені до числа способів переведення боргу лише умовно, оскільки жодної заміни боржника не відбувається. Натомість має місце приєднання до першого боржника нового (другого), зі збереженням місця такого боржника у зобов'язальному правовідношенні, що зумовлює виникнення множинності на стороні боржника, яка докорінно відрізняється від правонаступництва.

Тому найбільший науковий інтерес являє розгляд саме **договору про переведення боргу, укладеного між новим боржником і кредитором**, у результаті якого первісний боржник вибуває із зобов'язання. Доцільність його укладення для нового боржника пояснюється тим, що внаслідок виконання зобов'язання первісного боржника, до нового боржника переходять права кредитора за зобов'язанням, якщо інше не визначено угодою між первісним і новим боржниками або не впливає із суті відносин між ними (абз. 2 ч. 3 ст. 391 ЦК РФ). При цьому первісний боржник може переслідувати мету звільнення від виконання зобов'язання. Водночас не притаманність такої конструкції вітчизняному законодавству змушує звернути увагу на її принципові особливості та відмінності у порівнянні з вітчизняною моделлю переведення боргу.

Передусім звертає на себе увагу відсутність у договірному правовідношенні переведення боргу центрального суб'єкта, борг якого переводиться,

– первісного боржника. При дослідженні природи договору переведення боргу за законодавством України, вже відзначалося, що воля первісного боржника, оформлена договором з його правонаступником, є центральною рушійною силою такої заміни. Слід підкреслити важливість волевиявлення сторони, яка вибуває із зобов'язання, на перехід належних їй прав та (або) обов'язків до іншої особи саме в договірних зобов'язаннях, заснованих на стійкому вольовому прагненні учасників досягнути визначених ними правових наслідків. При цьому договір про переведення боргу, за абз. 1 ч. 1 ст. 391 ЦК РФ, є угодою між кредитором і новим боржником, за якою новий боржник приймає на себе зобов'язання первісного боржника. У такій ситуації, коли договірна заміна зобов'язаної сторони може відбуватися поза ініціативою і, певною мірою, навіть волею самої зобов'язаної сторони, спостерігається ігнорування її інтересів.

Очевидно, що для досягнення ефекту вибуття первісного боржника із зобов'язання необхідне висловлення ним відповідної згоди на його заміну, нехай остання і висловлюється, як правило, *postfacto*. Однак така згода первісного боржника фактично націлена не на санкціонування договору про переведення боргу, домовленість з приводу чого вже є досягнутою, а на вибуття його із зобов'язання. Подібна форма заміни боржника викликає заперечення хоча б тому, що боржник за зобов'язанням перебуває у зв'язку з кредитором, а отже, лише останній може звільнити його від зобов'язання. Таке звільнення має зовнішню схожість з одностороннім правочином прощення боргу, однак ним не є, оскільки останнє не визнається законом підставою правонаступництва, а спрямоване на припинення зобов'язання.

Російські дослідники, маючи кількарічний досвід застосування даної моделі переведення боргу в законодавстві, відзначають недостовірність такої договірної підстави переведення боргу, як угода між кредитором і новим боржником, за якою новий боржник приймає на себе зобов'язання первісного боржника (абз. 1 ч. 1 ст. 391 ЦК РФ), та навіть стверджують, що таке «переведення» по суті не призводить до правонаступництва, а є підставою для виникнення нового зобов'язання [29].

Оскільки конструкція переведення боргу шляхом укладення договору без участі первісного боржника не позбавлена значних вад, слід дійти висновку про передчасність її запровадження у вітчизняний цивільний оборот. Приєднання нового боржника як солідарного, або покладення субсидіарної відповідальності на нового або на первісного боржника при одночасному збереженні у зобов'язанні останнього, взагалі не можуть визнаватися підставами заміни боржника і тягнути за собою переведення боргу.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для таких висновків: 1) переведення боргу є однією з підстав заміни боржника та правонаступництва і втілюється у форму договору, укладеного між первісним і новим боржниками, який схвалюється кредитором первісного боржника. Саме договірна форма регулювання переведення боргу дозволяє підкреслити правонаступницький характер даних правовідносин і відмежувати їх від тих випадків, коли виконання зобов'язання замість боржника здійснює третя особа (ст. 528 ЦК України), або новий боржник бажає вступити у зобов'язання поряд з первісним боржником; 2) договір про переведення боргу, укладений без згоди кредитора, не є недійсним. Водночас до/без санкціонування такої заміни кредитором контрагент боржника за договором здійснюватиме виконання не як новий боржник- правонаступник, а як третя особа, на яку

обов'язок виконання покладено боржником згідно зі ст. 528 ЦК України; 3) оскільки закон не регламентує форми, у якій надається згода кредитора на переведення боргу, не заборонено висловлювати згоду усно або шляхом вчинення конклюдентних дій. Сучасна тенденція до більш гнучких форм надання кредитором згоди на переведення боргу не може не одержати схвальної оцінки, оскільки закон не встановлює жорстких рамок для вираження волевиявлення кредитора; 4) розгляд конструкції переведення боргу шляхом укладення договору між новим боржником і кредитором, без участі первісного боржника, яка закріплена в зарубіжному законодавстві, дає підстави стверджувати про наявність у ній істотних вад, що свідчить про передчасність її запровадження у вітчизняному цивільному обороті.

Список літератури:

1. Агарков М. М. Перевод долга (ст.ст. 126 и 127 Гражданского кодекса РСФСР). Право и Жизнь. Москва, 1923. Книга 3. С. 23-34.
2. Белов В. А. Сингулярное правопреемство в обязательстве. Москва : ЮрИнфоР, 2007. 266 с.
3. Гайдук Ю. Н. Перевод долга в гражданских правоотношениях. Дис. ... канд. юрид. наук. Минск, 2002. 131 с.
4. Голевинский В. О происхождении и делении обязательств. Варшава : Типография Осипа Бертера, 1872. 309 с.
5. Гражданский кодекс Республики Молдова : закон от 06 июня 2002 г. № 1107-XV. URL:<http://lex.justice.md/ru/325085/> (дата звернення: 28.03.2019).
6. Гражданское право : учебник / под ред. А. Г. Калпина, А. И. Масляева. Часть 1. Москва : Юристъ, 1997. 472 с.
7. Гражданское уложение Германии / Науч. ред. В. Бергманн; пер. с нем. 3-е изд., дополн. Москва : Wolters Kluwer, 2008. 872 с.
8. Заїка Ю. О. Підстави припинення зобов'язань. Цивільне право України: Загальна частина / За ред. професорів І. А. Бірюкова і Ю. О. Заїки. Київ: Алерта, 2014. 510 с. Глава 27. С. 495-502.
9. Иоффе О. С. Обязательственное право. Москва : Юридическая литература, 1975. 880 с.
10. Касап В. І. Заміна сторін у цивільно-правовому зобов'язанні. Дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль, 2017. 226 с.
11. Кот О. О. Поняття зобов'язання. Сторони у зобов'язанні. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. 5-те вид., перероб. і допов. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2013. Т. II. 1120 с. Глава 47. С. 7-20.
12. Красавчиков О. А. Сделки. Советское гражданское право : учебник. В 2 т. / под ред. О. А. Красавчикова. 3-е изд., испр. и доп. Москва : Высшая школа, 1985. Т. 1. Глава 9. С. 209-261.
13. Мигранов С. Дж. Перемена лиц в обязательстве: вопросы теории и практики. Дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2004. 196 с.
14. Обязательственно-правовой закон Республики Эстония: принят 26 сентября 2001 г. URL: <http://www.zakon24.ee/obazatelstvenno-pravovoj-zakon/> (дата звернення: 28.03.2019).
15. Постанова Верховного Суду України від 26 квітня 2017 р., судова справа № 922/1029/16. Єдиний державний реєстр судових рішень України: офіційний веб-сайт. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/67041720> (дата звернення: 28.03.2019).
16. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 25 квітня 2018 р., судова справа № 667/933/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень України: офіційний веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73657731> (дата звернення: 27.02.2019).

17. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 19 вересня 2018 р., судова справа № 484/3778/16. Єдиний державний реєстр судових рішень України: офіційний веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76615311> (дата звернення: 28.03.2019).
18. Пушай В. І. Уступка вимоги і переведення боргу в цивільних правовідносинах (за матеріалами судової практики) : монографія. Харків : Екограф, 2010. 180 с.
19. Рішення апеляційного суду Миколаївської області від 17 березня 2011 р., судова справа № 22-ц-339/11. Єдиний державний реєстр судових рішень України: офіційний веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14381844> (дата звернення: 27.02.2019).
20. Рішення апеляційного суду Житомирської області від 20 травня 2013 р., судова справа № 0603/2-2386/11. Єдиний державний реєстр судових рішень України: офіційний веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31329191> (дата звернення: 30.03.2019).
21. Рішення апеляційного суду Одеської області від 13 серпня 2013 р., судова справа № 22-ц/785/4279/13. Єдиний державний реєстр судових рішень України: офіційний веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33020767> (дата звернення: 25.03.2019).
22. Рішення апеляційного суду Львівської області від 20 листопада 2014 р., судова справа № 459/2885/13. Єдиний державний реєстр судових рішень України: офіційний веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44028779> (дата звернення: 25.03.2019).
23. Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 22 червня 2010 р., судова справа № 2-450/1. Єдиний державний реєстр судових рішень України: офіційний веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53665852> (дата звернення: 25.03.2019).
24. Рішення Харківського районного суду Харківської області від 25 грудня 2014 р., судова справа № 635/1583/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень України: офіційний веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42199277> (дата звернення: 25.03.2019).
25. Рішення Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 06 листопада 2015 р., судова справа № 336/3453/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень України: офіційний веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53255505> (дата звернення: 25.03.2019).
26. Рішення Держинського районного суду м. Харкова від 18 січня 2016 р., судова справа № 638/13892/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень України: офіційний веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55093388> (дата звернення: 25.03.2019).
27. Рішення Держинського районного суду м. Харкова від 28 листопада 2016 р., судова справа № 638/13887/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень України: офіційний веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63399131> (дата звернення: 24.03.2019).
28. Смілянець І. П. Заміна боржника у зобов'язанні за цивільним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2010. 192 с.
29. Соломін С. К., Соломіна Н. Г. Некоторые аспекты учения о переводе долга: соглашение между первоначальным должником и новым должником. URL: <https://urfac.ru/?p=930> (дата звернення: 28.03.2019).
30. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 вересня 2011 р., судова справа № 6-12975св11. Єдиний державний реєстр судових рішень України: офіційний веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18396513> (дата звернення: 28.03.2019).
31. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 квітня 2014 р., судова справа № 6-7489св14. Єдиний державний реєстр судових рішень України: офіційний веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38317062> (дата звернення: 18.03.2019).

32. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01 червня 2016 р., судова справа № 484/4076/14-п. Єдиний державний реєстр судових рішень України: офіційний веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58073849> (дата звернення: 27.02.2019).
33. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13 березня 2017 р., судова справа № 6-41886св12. Єдиний державний реєстр судових рішень України: офіційний веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29973373> (дата звернення: 30.03.2019).
34. Часть первая Гражданского кодекса Российской Федерации от 30 ноября 1994 г. № 51-ФЗ. Собрание законодательства Российской Федерации. 1994. 05 декабря. № 32. Ст. 3301.
35. Civil Code of the Islamic Republic of Iran of 23 May 1928. URL: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=search&docid=49997adb27&skip=0&query=Civil%20Code> (дата звернення: 28.03.2019).
36. Civil Code of the Netherlands (Burgerlijk Wetboek): revised in 1992. URL: <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodegeneral.htm> (дата звернення: 28.03.2019).
37. Civil Code of Hungary: Act IV of 1959, 1 May 1960. URL: <http://www.refworld.org/docid/4c3456fc2.html> (дата звернення: 28.03.2019).
38. Principles Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Edited by Christian von Bar, Eric Clive and Hans Schulte-Nölke and Hugh Beale, Johnny Herre, Jérôme Huet, Matthias Storme, Stephen Swann, Paul Varul, Anna Veneziano and Fryderyk Zoll Munich: Sellier, European Law Publishers, Outline Edition, 2009. 644 p.
39. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts. 2016 Edition. Rome: International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT), 2016. 460 p.

Стаття надійшла до редакції: 18.05.2019 р.

Е. А. Рябоконт

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
кафедра гражданского права
ул. Владимирская, 60, Киев, 01033, Украина

ПЕРЕВОД ДОЛГА КАК ОСНОВАНИЕ СИНГУЛЯРНОГО ПРАВОПРЕЕМСТВА ПО ОБЯЗАТЕЛЬСТВАМ

Резюме

В статье исследованы вопросы, связанные с определением правовой природы отношений, возникающих при переходе обязанностей должника в обязательственных правоотношениях к другим лицам.

Сделан вывод, что перевод долга является одним из оснований замены должника и правопреемства и воплощается в форму договора, заключенного между первоначальным и новым должниками, который одобряется кредитором первоначального должника. Акцентировано внимание на том, что именно договорная форма регулирования перевода долга позволяет подчеркнуть правопреемственный характер данных правоотношений и отграничить их от тех случаев, когда исполнение обязательства вместо должника осуществляет третье лицо, либо новый должник желает вступить в обязательство наряду с первоначальным должником.

Ключевые слова: перевод долга, сингулярное правопреемство, основания сингулярного правопреемства, замена должника в обязательстве, обязательство.

Ye. O. Ryabokon

Kyiv Taras Shevchenko National University,
The Department of Civil Law
Volodymyrska str., 60, Kyiv, 01033, Ukraine

ASSIGNMENT OF DEBT AS THE BASIS OF SINGULAR CONTRIBUTION FOR OBLIGATIONS

Summary

In the article there are investigated the questions connected with definition of the legal nature of the relations arising upon transition of debtor's duties in obligations legal relationship to other persons.

The conclusion is drawn that the assignment of a debt is one of the bases of replacement of the debtor and contribution and it is embodied in a form of the contract signed between initial and new debtors which is approved by the creditor of the initial debtor.

The attention is focused that contractual form of regulation of the assignment of a debt allows to emphasize the assignment nature of these legal relationship and to separate them from those cases when execution of the obligation instead of the debtor carries out the third party or the new debtor wishes to enter obligations along with the initial debtor.

Key words: assignment of debt, singular contribution, the basis of singular contribution, replacement of the debtor in the obligation, obligations.